

ՆՈՐ-ԴԱՐ

№ 27 ՀԱՅԳԵՐՈՐԻ ՏԱՐԻ Ուրբաթ 26 Փետրվարի

1888

Ուրբաթ 26 Փետրվարի ՀԱՅԳԵՐՈՐԻ ՏԱՐԻ № 27

Տարեկան 10 ռուբլի, վեց ամիսը՝ 6 ռուբլի, երեք ամիսը՝ 3 ռ. 50 կ., ամիսը՝ 1 ռ. 50 կ., չափով՝ 5 կոպեկի:
Բաժանորդ գրվում են Թիֆլիսում միայն խմբագրատանը:

Խմբագրությունը հասցնում է Տիֆլիս, Редакция «Нор-Дар»
կամ Tiflis. Rédaction «Nor-Dar».

Խմբագրատանը բաց է ամեն օր (բացի տոհմի օրերից) ժամը 9-ից մինչև 2-ը: Խաղաղարարությունները ընդունվում են ամեն լեզուներով:
Խաղաղարարությունների բաժինը 2 կ., ընդամենը համար կրկնապատկել:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ-ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

ՆՈՐ-ԴԱՐ

Լրագրի բաժանորդագրությունը շարունակվում է:

Բ Ա Ճ Ա Ն Ո Ր Գ Ր Ի Ն Ն Է

Յունվարի 1-ից 10 ռ. — 4.
Փետրվարի 1-ից 9 » — »
Մարտի 1-ից 8 » 50 »
Ապրիլի 1-ից 8 » — »
Մայիսի 1-ից 7 » 25 »
Յունիսի 1-ից 6 » 50 »

Յունիսի 1-ից 6 ռ. — 4.
Օգոստոսի 1-ից 5 » 25 »
Սեպտեմբերի 1-ից 4 » 50 »
Հոկտեմբերի 1-ից 3 » 50 »
Նոյեմբերի 1-ից 2 » 50 »
Դեկտեմբերի 1-ից 1 » 50 »

Եւրոպայ, Թիֆլիս և այլ հեռավոր երկրներ տարեկան գինը՝ 30 Ֆրանկ, վեց ամսականը՝ 20 Ֆրանկ:
Խմբագրատանը գտնվում է Գոլովինսկի պրոսպեկտի վերայ, Թիֆլիսի ժողովարանին (կոլեբն) կից՝ Զուբայովի տանը:
Օտար քաղաքներից դիմում են խմբագրության՝ Тифлисть, в Редакцию ежедневной газеты «НОР-ДАРЪ» կամ Tiflis (Caucase) Rédaction du journal «Nor-Dar».

ԲՈՎԱՆԳԱՎՈՒԹԻՒՆ

Առաջին օրը ոչ ոչ.— Բուրլին և նրա կուրսը:
Քրոնիկոն.— Լուբեր, ընթերցողներին: Առաջին և երկրորդ օրերը, Գեյսից-Գեյսից, Նշմաններ (շարունակ):
Թղթալից ու թիւնն էր.— Շուշինցի խառն Լուբերի:
«Նոր-Դար»-ի հեռագրերը:
Յայտարարություններ:

Թիֆլիս, 25 փետրվարի 1888

ԲՈՒՐԼԻՆ ԵՒ ՆՐԱ ԿՈՒՐՍԸ

Ռուսաց թղթի ընթերցողները հարգելի անկումը մեծ շփոթություն պատճառեց թէ Ռուսիայում և թէ Եւրոպայում, մասնաւոր օր ընդհանուր խաղաղութիւնը չէ խանգարուած և իշխան Բիսմարկի ճառից յետոյ, գերմանական կառավարութիւնը ռուսական կառավարութեան հետ համաձայնութեամբ է գործում առ այժմ՝ ինչ բոլորակիւս խնդրին է վերաբերում:

Ռուսական նշանաւոր թերթերը սկսեցին իրենց յարձակումները, մեղադրանքները և խորհրդածութիւնները անել այդ ցաւալի երեւոյթի վերայ, ինչպիսին է ռուսական ընթերցող արժեքի տարօրինակ անկումը:
Եւրոպական նշանաւոր լրագրերն նոյնպէս ընթերցող կուրսի այս աստիճան անկման վերայ խորհրդածութիւններ են անում: Նատեւրը այդ երեւոյթը քաղաքական տեսակետից են բացատրում. շատերը բացատրում են նրանով, թէ աւստրիա-գերմանական դաշնակցութիւնը

նր տնտեսական պատերազմ հրատարակելով Ռուսիայի դէմ՝ ուզում է նիւթականապէս ահագին վնասներ հասցնելով Ռուսիային ստիպել, որ այս վերջինս Բալկան թերակղզու վերայ ունեցած քաղաքական պահանջներից ետ կանգնէ և ընդհանրապէս աւելի զբաղւի իր նիւթ արտադրելու իւր քաղաքական ձգտումները միջին եւրոպական պետութիւնների շահերին:

Ոմանք էլ ընթերցող արտադրող հարգելի անկումը բորսային խաղ են համարում, ոմանք էլ բացատրում են ոսկիի պակասութիւնից, որ զգացվում է Ռուսիայում:

Այդ երեւոյթին ուրիշ տարբեր բացատրություններ են տալիս մասնաւոր ֆինանսիստները և քաղաքատնտեսները, որոնց մի առ մի թուելը այստեղ մեր նպատակից դուրս է:

Մենք այստեղ մէջ ենք ուզում բերել մեր տեսական ռուս «Կաւկազ» թերթի ընթերցող կուրսի անկման մասին յայտնած կարծիքը, որ հետաքրքիր է: «Կաւկազ»-ին չէ վերաբերում, թէ ռուսական ընթերցող վերայ ինչպէս են նախում Եւրոպայում և քիչ կուրսով է ընդունվում: Նրա համար գլխաւորն այն է, թէ ռուսիան Ռուսիայում քիչ գին ունի, քիչ կուրսով է ընդունվում. դրանից է կախուած, նրա կարծիքով, ընթերցող կուրսի հաստատուն մնալը:

Եթէ թղթի ընթերցող կուրսը Ռուսիայում հաստատուն մնում է, չնայելով, որ արտասահմանեան բորսաներում նրա արժեքը ամեն օր տատանուելով՝ կամաւոր փոփոխութիւնների է ենթարկվում և այդ հանգամանքը չէ խանգարում ներքին փողային սակարգութիւնը:

ներին, դրա գլխաւոր և միակ պատճառն «Կաւկազը» գտնում է նրանում, որ ընթերցող կուրսի շուրջը նախ, այսինքն ընթերցող արքունական հաստատութիւններում պարտաւոր են վճարելու ժամանակ ընդունելու մեծ տալական ընթերցողութեան հաւասար:

«Եթէ թղթի ընթերցող, ասում է «Կաւկազը», այժմս չունի մեծ տալական ընթերցող կուրսը, բայց աչքի առաջ ունենալով նրա վերայ տպուած կառավարութեան կողմից այն խօսքերը թէ՛ ներքին շուկային որոշ նոր անհատական փողային հաստատութիւններ, իւրաքանչիւր ռուս, անպայման հաւատ ունենալով դէպի մեր պետական կազմակերպութեան ուժը և տեղականութիւնը, ոչ մի կերպ չէ տարակուսում, որ նոյն պարտաւորութիւնը՝ այսինքն Ռուսիային պէտք է լինի, թէպէտև այժմս չէ կատարվում մետաղէ փողի պակասութեան պատճառով, բայց այդ անհատական ինչ փողային հանգամանքները որ մետաղէ փող կը լինի ներքին շրջանառութեան մէջ: Իւրաքանչիւրի այս խորը և անկեղծ համոզմունքի վերայ հիմնուած, ոչ ոք չէ անհանգստանում, թէ օտար երկրացիները չեն վճարում մեր ընթերցող նրա անուանական արժեքը. այդ նրանց բանն է, մեզ չէ վերաբերում, եթէ մենք օտար երկրացիներին հետ սակարգութիւններ չենք անում, այլ մենք մեր մէջն ենք այդ անում:

Բայց դէպի թղթի ընթերցող կուրսը ունեցած մեր անտարբերութիւնը իսկպիս պիտի անհետանայ և տեղի տալ երկրաւոր, եթէ կառավարութիւնը թղթի ընթերցող ընդունելու ժամանակ յայտարարէ, որ ընթերցող նրա համար 100 մետաղէ կոպէկ չարժէ, այլ միայն 50 կոպէկ: Այդ որոշումով բոլորովին ոչնչացնում է թղթի փողի վերայ տպած այն պարտաւորութիւնը, որ վճարում է թղթի փողի անուանական արժողութեան հաւասար ոսկի կամ արծաթէ փող, և թղթի փողը կորցնում է իւր արժողութիւնը, ըստ որում ամեն մարդ պարզ հասկանում է, որ արտասահմանեան բորսաներում թղթի ընթերցող կուրսի անկումով, նրա գինն էլ մեր ներքին շրջանառութեան մէջ պէտք է որ աստիճանաբար ընկնէ. դրա համար էլ թղթի փող պահելն էլ վտանգաւոր է, ըստ որում նրա գինը ամեն օր կարող է պակասել, ուրեմն նրանից ազատուելը խոհեմութիւն է»:

Աւելի չերկարացնելու համար այսքան միայն մէջ բերեցինք «Կաւկազ» թերթից: Այդքանից էլ

ընթերցողը կը տեսնէ, որ, ռուս թերթի կարծիքով, թղթի ընթերցող կուրսի վայր ձգողը իսկապէս այն հանգամանքն է, որ արքունական հաստատութիւնների մէջ վճարներ ընդունելու ժամանակ թղթի ընթերցող մետաղէ ընթերցող հաւասար արժողութեամբ չէ ընդունվում և մտադրութիւն կայ այս մասին մի չափ որոշելու: Ռուս թերթի կարծիքով, թղթի ընթերցող կուրսը իւր անուանական արժեքի բարձրութեան վերայ հաստատուն պահելու համար ամենահիմնաւոր միջոցն այն է, որ թուղթ փողը արքունական հաստատութիւններում ընդունուի այնպէս՝ ինչպէս որ նրա վերայ տպուած է:

ՔՐՈՆԻԿՈՆ

Ուրբաթ, փետրվարի 26-ին, Նորին Կայսերական Մեծութեան Կայսր Ալեքսանդր Գ-ի ծննդեան օրը լինելով, տոն է և հանդիսաւոր մաղթանք կը կատարուի Վանքի աւագ եկեղեցում, ռուսաց Սեօնի և այլ եկեղեցիներում:

Թաւրիզից խմբագրութիւնս ստացել է մի նամակ Լիւաւայի Թաղի 58 ծրարականների ստորագրութեամբ, որի մէջ նկարագրելով տեղացի պ. Օրբէլեանցի բոլոր ջանքն և աշխատանքը պահպանելու Լիւաւայի դպրոցը և իւր անձնականից արած խորը զոհողութիւնները, ցոյց են տալիս իրենց ուսումնարանի ներկայ թշուառութիւնը, որ հասել է թաւրիզի մի քանի աղաների երեսնց: Այնուհետեւ նրանք խնդրում են շուտափոյթ օգնութիւն՝ իրենց դպրոցը գէթ երկու ամիս ևս պահպանելու հնար ունենալու համար: Ընդամենը հարկաւոր է 150—200 ընթերցող փող: Նուիրենք պէտք է ուղարկել թաւրիզ, Լիւաւայի Թաղի հոգաբարձութեան անդամ պ. Վելեամ Զորեանցին, տուն Օրբէլեանցի:

ՇՈՒՇԻՆԻՑ մեզ գրում են.— Փետրվարի 21-ին կայացաւ տեղիս Բարեգ. Ընկ. Մասնաձեւի ընդհանուր ժողովը, ուր ընդհ. ժողովներին նախագահ և քարտուղար ընտրելուց յետոյ, կարգադրեց Այլ. Բար. Ընկ. Թիֆլիսի խորհրդի մի զբոյծին, որով տեղիս հիմնուելու օրինակ, արհեստագետական դպրոցի ծրագիրն էր պահանջվում ըստ ուսումնական և ըստ նիւթական մասին, որից յետոյ՝ տեղիս վարչութեան կազմած նախահարկի մուտքի Գ-րդ յօդուածի տնօրէնութիւնը պէտք է հետեւի, (300 ընթ. օժանդ. խնդրել): Ընդհ. ժողովն ընտրեց 7 հոգուց բաղկացած մի կոմիտե, որ մինչև 10 օր պիտի ծրագրեր ներկայացնէ: Մասնախմբի կազմած ծրագրերը լսելուց յետոյ, կայսրատնէր աւելի մասնաւոր տեղեկութիւններ հաղորդել այս լուրը և ծանրակշիւ խնդրի մասին:

— Սրանից մօտ երկու շաբաթ առաջ խաչքնու խնձրատան գիւղում մի կին մի անգամից վեժել է չորս երեխայ:

Ռուսիայի և եւրոպական պատերազմի ժամանակ 25-ին էլ չատացուեցաւ: Եթէ Բաթումի վերայով ուղարկելու կարգադրութիւնը լինէր, վաղուց ստացուած կը լինէր պատերազմ: Եթէ Զեմել-սային կովկասից և Ռուսիայից կտրուած ենք մնում և եւրոպական լրագրերը մեզ չեն հասնում, հասկանալի է, որ Թիֆլիսից դէպի հեռիս ճանապարհած տեղական լրագրերի համարներն էլ ճանապարհին մնում են: Դեռ երեւի մի քանի օր կանցնի, մինչև որ Թիֆլիս-Վաղարշապատի ճանապարհի ձիւնը կը մաքրեն և պատույնի հաղորդակցութիւնը կը վերականգնուի:

—

ԶԱՔԱՔԱՆԱՅԻՑ Յ. Ա. գրում է.— Այս վեց տարեւ է, որ ես այս տեղ եմ, բայց մինչև այժմ ոչ մի անգամ հայերէն ներկայացում չէ եղել այստեղ. միայն այս տարեւ տեղիս հասարակութիւնը բարդ ունեցաւ տեսնել մի հայերէն ներկայացում: Խաղացին «Վեշէ» պիւսան, որից զօհ մը նացին ամենքն էլ, որովհետեւ նախ որ ուսումնարանի օգտին էր և երկրորդ՝ ժողովրդական կեանքին հը պիտի բայց ինչպէս երևում է, պիտի առանձին նշանակութիւն է ունեցել կանանց վերայ, որոնք, հակառակ պիտի ազդարարական ներքին իմաստին, աշխատում են իրենց «վեշէ»-ներն աւելի ծոխացնել և աւելի յաճախ կազմել:

Պէտք է ասել, որ «վեշէ»-ները զարգացուցել ազդեցութիւն են գործում մեր տիկիներին վերայ: Այսպէս, օրինակ, ճանաչում եմ տիկիներ, որոնք «վեշէ»-ներում հաւանաւոր լստից չզբոյծուելու համար, մի քանի ժամանակաւոր մէջ սովորեցան լստի խաղալ և թուանշաններ ճանաչել և նրանց անուններն ռուսերէն արտասանել (լստի խաղալու համար պարտական լինում ռուսերէնէն է), թէև այդ տիկիներն առաջ ոչ մի խօսք ռուսերէն չէին իմանում և ոչ էլ թուանշաններ էին ճանաչում:

Ընդհանուր-կրթական ուսումնարաններում առհասարակ թուրք երեխաներ կամ բոլորովին չեն լինում կամ եթէ լինում են՝ նրանց թիւն էլ շատ սահմանափակ է լինում և հազիւ է պատահում, որ կարողանան աւարտել իրենց ուսման ընթացքը: Այդ պատճառով, ռուս թերթերը հաղորդում են, որ առանձին մասնաւոր ուսումնարաններ են շինելու, որոնց մէջ ուսումնական աւարտիները և դասնթացի չափը համապատասխան էին թուրքերի ոյժերին:

ԲԱՅՈՒՆԻՑ.— Այստեղ լուր է տարածուած, որ երեւ. թէ մեր եկեղեցիները, մէջում 1 1/2 պուլէ կշռող արծաթեայ մի ջահը փոխուած է և նրա տեղը մի ուրիշ հասարակ ջահ է կախած: Որքան ուղիղ է այս լուրը, եւրախաւորել կարող չեմ, մասնաւոր օր սուտ լուրեր ինչպէս հիշա յօդուում, նոյնքան էլ արագ տարածվում են:

«Նոր-Դար»-ը եւր ժամանակին հաղորդեց, որ անցեալ ամառ մի խումբ Փրանսիացիներ՝ թէ տարեկանները և թէ գերմանական անձերը, եկել էին

կողմից Կառնապարհորդական և գերտական նպատակով: Այս Թիֆլիսում տեղեկություն է ստացուած, որ գերտական այդ խմբի անդամները զարկացած մի բանակէս է կազմուել Պարսկաստան: Խօսել են, պատմել են բանակէսում կողմանի մասին և, ինչպէս հաղորդում է «KAB»-ը, կողմանի առաջադիւթութեան համար բաժաններ են նուերել:

ՀԱՄԱՐԱՅԻՄԱՆԻՅ.—Այս տարի հարսանիքները առատութիւն է. մօտ տասն չորս հարսանիք եղաւ, որոնց միջոցին առանձին ուշադրութիւն դարձնում է խմբիները՝ գինու և օղիի վերայ: ամեն մի հարսանիքում առնուազն զործարարում է չորս պուր օղի և տասն պուր գինի: Այսպէս օղի ուրեմն, առնուազն միայն այդ հարսանիքներում 3000 ընդունու աւել խմբի է գործ դրուել: Այսինքն արդէն բարեկեանքներ օրեր են և գործածուող խմբիներ չափ չկայ: Սակայն շուտով կգայ մեծ պատեր, մարդիկ կը դադարեն խմելուց և մի փոքր էլ կը մտածեն իրենց հոգու վերայ: Բայց ուր պէտք է ժողովուրդը դիմէ աղօթելու, երբ եկեղեցիներս աւելակ է դարձել:

Գիւղի փողոցները խեղդում են ցեխի և աղբի մէջ, ուշադրութիւն դարձնող չկայ: Եթէ դրանց, ուրիշ չմտածէ մեր վերայ, վա՛յ մեզ, որովհետեւ մենք մտածող չենք: Գիւղի փողոցներով հազու կարելի է լինում անցնել նոյն իսկ ձիով: Բայց ոչ ոք չէ մտածում դրա առաջն առնելու վերայ:

Երեքշաբթի, փետրվարի 23-ին, Գիւղատնտեսական ընկերութեան շէնութեան մէջ կայացաւ Որսորդութեան ընկերութեան անդամները տարեկան ընդհանուր ժողովը: Ինչպէս երևում է հաշուից, ընկերութեան գործերը մի այնքան էլ լաւ դրութեան մէջ չեն:

ԲԱԳՈՒԻՅ մեզ գրում են.—Բանանց գիւղի հայոց ուսումնարանի համար նոյն գիւղացի պ. Ս.ը հանգանակութիւն անելով ինչպէս տեղեկացել ենք, հաւաքել է մի համեստ գումար: Ցանկալի է, որ պարոն այդ գումարը շուտով հասցնէ իւր նպատակին, որովհետեւ, ինչպէս տեղեկանում ենք, ուսումնարանը մեծ կարիք ունի օգնութեան:

Թիֆլիսի Թատրոնական խումբը մեզ խնդրում է յայտնել, որ Հինգշաբթի, մարտի երեքին, Արշակունու տանը (նախկին Կրուտով) մտադրել է ներկայացնելու «Վարդանանց պատերազմ» ողբերգութիւնը՝ Վարդանանց տոնի առթիւ: Տոմարները կանխօրէն կարելի է ստանալ Բողաջեանցի ծխախոտի մագաղանում, Դիւթցովայա փողոցի վերայ:

ԹՂԹԱԿՅՆՈՒՆ

Խմբագրութեան ստացած թղթականությունները մէջ լինում են այնպիսի գրութիւններ, որոնք աւելին անձնական բնութեանը են ունենում քան հասարակական: Այդպիսի գրութիւններ չեն հրատարակուել: Լինում են և այնպիսի գրութիւններ, որոնք թէպէտ և հասարակական գործերին են վերաբերում, (դաւ համար էլ խմբագրութեան հրատարակում է) բայց վերջը յայտնում է, որ հասարակական գործերի տակ ծածկուած է եղել և անձնական խնդիրը, անձնական հաշիւները: Այս երկրորդ դէպքում

խմբագրութեան ստանում է հետզհետէ հերքումներ և այդ հերքումները հերքող թղթականություններ: Ինչ ասել է, որ այդ տեսակ գրութեանը, ընթերցող հասարակութեան համար հետաքրքիր չեն կարող լինել և ըստ ինքեան մեծ մասամբ անօգուտ լինելով, չեն հրատարակուել: Այդ բանից նեղանում են այդ թղթականությունները հեղինակները: Նեղանում են և այնպիսի թղթականներ, որոնք խառն և անոճ լեզուով, աւելին չասնել, այնպիսի թղթականություններ են գրում, որոնց մէջ միայն տխրաբանութիւններ կան, իսկ մտքերը վերջացած, յայտնուած չեն լինում: Խմբագրութեան այդ տեսակ թղթականությունները ոչինչ չհասկանալով, ինչ ասել է, որ ընթերցող հասարակութեան էլ ոչինչ չպետի հասկանալ, եթէ տպուած լինէին, բայց և այնպէս խմբագրութեան պարտաւոր է հրատարակելու (որպէս պահանջ) այդ գրութեանը, որովհետեւ իւր քաղաքին և ում վերաբերում են դրանք, այնտեղ... Իր հասկանան... վերջին ժամանակներում Պարսկաստանի Արդարի քաղաքից ստացուած և այնտեղի հայերին վերաբերեալ թղթականություններ չենք հրատարակում:

Այդ առիթով «Նոր-Գար»-ին թղթականություններին խմբագրութեան կողմից մի քանի նկատողութիւններ անելու աւելորդ չենք համարում: Կախ թղթականը անձնատրուութեան պատիւն շարափելուց պէտք է իրեն հեռու պահէ և աշխատէ, որ հաղորդածը հիմք ունենայ և ընդհանուրէն հետաքրքրող լինի: Թղթականը գլխաւոր աշխատանքն այն պէտք է լինի, որ նա հիմնաւոր տեղեկութիւններ, լուրեր հաղորդէ լրագրին և որ գլխաւորն է՝ շուտ, որովհետեւ ուշացում լուրերը կորցնում են իրենց նշանակութիւնը: Թղթականը պէտք է կարելի լինի չափ պարզ և կարճ գրել և իրեն հեռու պահէ փրկաստիպութիւնները և աւելորդ դատողութիւնները. թղթականը տեսնելով, որ իւր գրած թղթականությունը չէ լուր տեսնում և նեղանում է խմբագրութիւնից—նա «Նոր-Գար»-ին թղթականութիւն գրելու նեղութիւնից պէտք է հրաժարուի:

Ոչ հարկաւոր է և ոչ էլ կարելի է ամեն անգամ մասնաւոր նամակով կամ լրագրի միջոցով բացատրել այս կամ այն գրութեանը չտպուելու պատճառները, որ շատ տեսակ են լինում և դժբաղդարար դրանցից և ոչ մէկը կարողանում է գտնել սովորաբար թղթականը, որ նեղանում է, թէ ինչու իւր գրածը չէ լուր տեսնում:

«Նոր-Գար»-ի ընտիր աշխատակիցները ընտիր գրութեանը շատ կան, որոնց չէ հրատարակում խմբագրութեան: Բայց նրանք խմբագրութեան դէմ տրտունջ չեն յայտնում, շատ լաւ հասկանալով, որ խմբագրութիւնը ամենակարող չլինելով, միևնույն ժամանակ իւր գործը կարող չէ առաջ տանել, եթէ իւրաքանչիւր ցանկութիւնը կամենայ կատարել:

ԱՅՃԱԼԱՅԻ ԵՒ ՔՈՒՐԻ ՋՐԵՐԸ

Ինչպէս յայտնել էինք*), փետրվարի 23-ին, երեքշաբթի կայացաւ Կովկասի Կայսերական բժշկական ընկերութեան արտակարգ ժողովը՝ վերջնականապէս քննելու այն խնդիրը, որ

*) Կովկասի Կայսերական բժշկական ընկերութեան փետրվարի 23-ին նիստի տեղեկությունները չկարողացանք երէկուայ համարում գետեղել նիւթերի շատութեան պատճառով: Խմբ.

ահա քանի տարի է զբաղեցնում է քաղաքի բնակիչներին: Խնդիրը «Աւաւայի և Գուրի ջրերի յատկութիւնները» մասին է: Ինչպէս յայտնել է ընթերցողներին, ընկերութեան անցեալ ժողովում խորացուցեց այդ խնդրի քննութեան համար կազմուած յանձնաժողովը՝ որոշումները, որոնք հանգել էին այն եզրակացութեան, թէ Աւաւայի ջրերը աւելի օգտակար է քան Գուրի ջրերը: Յանձնաժողովը անդամները միայն բժ. Խուրադովն էր, որ վերապահ էր իւր առանձին կարծիքը, թէ «Գուրի ջրերը քաղաքային շրջանից դուրս և գտած՝ աւելի մաքուր է»: Այս ժողովում կարգացուցեց անցեալի արձանագրութիւնը, որից յետոյ ժողովը նախագահ պ. Գուրաւիլիւք լիւրով, որ անցեալ տարուայ նոյեմբերի 2-ին ընկերութեան կազմած յանձնաժողովը ներկայացրեց իւր «Աւաւայի և Գուրի ջրերի յատկութիւնները» մասին լուրջ գիտնական գիւցուցումը, որ համարում էր գտած բժշկական ընկերութեան կողմից, այստեղ առաջ բերեց մանրամասն կերպով և բժ. Խուրադովի կարծիքը՝ թէ հանգիստ քաղաքութեան կողմից նախադասելի է Գուրի գտած ջրերը: Այնուհետեւ պ. նախագահը ամփոփեց և միւս կարծիքները: 1) Աւաւայի աղբիւրները ջրերը իւր ֆիզիքական և քաղաքացիական յատկութիւններով, անպայման նախադասելի է Գուրի ջրերը՝ մինչև իսկ երբ դա գտած էլ լինի, այդ մասին իրենց համաձայն են Մալինին, Բէլի, Բաբանով և Բատոշիլիւք գիտնականները: Այդ եզրակացութեան չէ ընդմարանում և բժ. Խուրադովը: 2) Գիտնական ոչինչ ապացուց չկայ, թէ Աւաւայի ջրի հանգիստ քաղաքութեան և խտութեան աստիճանը, նոյնպէս և նրա մէջ եղած ծծմբային աղբիւրի նմանակը աղբիւրներին կարող են ունենալ այդ ջրերը երկար ժամանակ և նշանաւոր քանակութեամբ գործադրելուց, այդ կարծիքին համաձայն են Մալինին և Բէլի գիտնականները: 3) Աւաւայի ջրերից առնուած կարելի է ստանալ 240 հազար դոլ ջուր օրական, որ թէև քաղաքականապէս բաւական չէ քաղաքի 120 հազար բնակիչների համար, բայց որպէս բացառական խմելու համար գործադրուելու ջուր, առ այժմ բաւական է, քանի որ Թիֆլիսի բաղնիքները ու այգիներն ունին իրեն համար հարկաւոր ջուրը: Իսկ եթէ կարելի լը լինի լուծելու ջրերն աւելացնելու, անշուշտ կարելի է նոր աղբիւրներ գտնել այն մասում, որտեղից այժմ ստացվում է ջուրը, ինչպէս այդ յայտնից քաղաքագետ փրկաստիպ պ. Դովալիեանը: Պարոն նախագահը ճառից յետոյ ընկերութեան ներկայ եղող 49 անդամները քուէարկեցին յանձնաժողովը հետևելու եզրակացութիւնները: 1) Աւաւայի աղբիւրները ջրերը կարելի է համարել առողջարար, առողջապահական կողմից բաւարար և խմելու համար էլ լաւ ջուր, նոյն իսկ առանց դոտիւ: Այդ յօդուածը միաձայն ընդունուեց: 2) Թիֆլիս քաղաքի շրջանից դուրս Գուրի ջրերը կարելի է համարել առողջարար՝ միայն գտնուելու ընդունուած էլ ընդունուեց: 3) Գուրի ջրերը քաղաքի շրջանում, նոյն իսկ գտածն անգամ կարող չէ առողջական գրութեան համապատասխանող համարել որպէս մի ջուր, որ քիմիական բաղադրութեան կողմից շատ լաւ է, բայց անկապակած է քաղաքային կեանքի աւելորդութիւններից կեղտոտուելու և որը շատ շուտով կարող է հեռանդութիւնների վարակիչ դառնալ: Այս յօդուածը դէմ էին միայն երկու հոգի: 4) Պարոն Ղուրդանեանի ջրուղից ստացուած ջուրը կարելի չէ բա-

ւարար համարել առողջական կողմից, որովհետեւ ջուրն առնում է քաղաքային շրջանից՝ ամփոխել, ազօտաւոր և ազօտային թթուութեանը, ընդհանրապէս շատ աղբի և մանաւանդ ծծմբային աղբի պարունակելուն համար: Այս յօդուածն էլ միաձայն ընդունուեց:

5) Կերակրել և խմելու համար առաւելութիւն պէտք է տալ Աւաւայի ջրին, թէև նա (մանաւանդ համեմատելով Գուրի ջրի հետ) բաւական մեծ քանակութեամբ ծծմբային աղբի է պարունակում իւր մէջ, որովհետեւ լաւ պահպանուած աղբիւրներ ջուրն աւելի քիչ է ենթարկուած կենդանական օրգանական կեանքի աւելորդութիւնների և վարակիչ տարրերին, քան թէ Գուրի ջուրը, թէկուզ քաղաքի շրջանից դուրս: Այս յօդուածին անհամաձայն էին 7 հոգի: 6) Առողջական կողմից աւելի օգտուէտ է են Թիֆլիսի մատակարարել միայն Աւաւայի ջուր, որ գտնան կարտուութիւն չունի, քան Գուրի գտած ջուրը (թէկուզ նոյն իսկ Աւաւայի կողմից էլ առնուած լինի), մանաւանդ որ գտնուել նշանաւոր ծախսերի դուրս է բաց անում, շատ շուտով էլ ենթարկուած է կարեւոր պայմանների խանգարման, որով շատ անգամ գտած ջուրն աւելի վնասակար է դառնում: Այս յօդուածը դէմ էին միայն 8 հոգի:

Ի վերջոյ ընդունուեց այն եզրափակութիւնը, թէ Աւաւայի ջրի քանակութիւնը բաւական է խմելու համար և օգտակար, Ժողովը այնուհետեւ յայտնեց իւր շնորհակալութիւնը յանձնաժողովին՝ իւր յանձնարարութիւնը բարեխղճութեամբ կատարելուն համար:

Ժողովը նախագահը ժողովի վերջում յայտնեց, որ ընկերութիւնն ամեն տարի ընտրում է մի յանձնաժողով, որ ընտրութիւն է անում ընկերութեան արխատութիւնների մէջ՝ 100 ր. միջանակով բաշխելու համար: Յանձնաժողովը անդամներ ընտրուեցան հետևեալ գիտնականները. Հէյդէման, Գուրաւիլիւք, Բէլի, Մալինին, Օգնոսովսկի և Միկելիւք: Կանգալատներ ընտրուեցան պ. Խուրադով և Բաբանով:

ԴԵՍԻՅ—ԴԵՆԻՅ

Mens sana in corpore sano ասում է լատինական առածը, և բոլորովին արդարացի կերպով: Առողջ հոգին առողջ մարմնումն է. օա մի այնպիսի ճշմարտութիւն է, որի դէմ վիճելու աւելորդ է: Այդ տեսակէտից, ես կարծում եմ, որ մինչև հոգեկան, բարոյական և մտաւոր կարողութիւնների մասին խօսելիս, անհրաժեշտ է աչքից չթողնել նրա ֆիզիկական կազմուածքն էլ: «Մէկ՝ կաղից վախեցիր, մէկ էլ՝ կուղից» ասում է ժողովրդական առածը, որ խոր փիլիսոփայական միտք ունի, նոյնքան խոր՝ ինչպէս և «Mens sana in corpore sano»-ն: Այդ պատճառով էլ խիստ մեծ ուշադրութիւն պէտք է դարձնել մեր ուսումնարաններում աշակերտներին ֆիզիկական զարգացման վերայ: «Ապագայ ունենալու արժանի են միայն այն աղբիւրներ, որոնք ֆիզիկական կրթութիւնը զուգընթաց գնում է մտաւոր կրթութեան հետ», ասաց Փրանսիական ազգային պատգամաւորները ժողովում Ֆրէյլիէ Կալսկոպսը անցեալ 1887 թուականի յունվարի 15-ի նիստում, երբ բարձրացել էր և մեծ վիճաբանութիւնների առիթ էր դարձել ուսումնարաններում աշակերտների մտաւոր կարողութիւններն թարմ պահելու և նրանց ֆիզիկական կողմն անդադրացած լծողնելու խնդիրը: Այդ խնդրին էլ մեր ուսումնարաններին ամենամեծ պատասուութիւնները մինչ էլ չլիւրդով մեր տար-

րական-ծխական ուսումնարանները, նոյն իսկ ձեմարանը և Ներսիսեան դպրոցը մինչև այժմ չունին իրենց սաների առողջութիւններն, ֆիզիկական կողմերն մարզելու համար կարեւոր միջոցներ...

Սակայն Եւրոպայում, արդէն վաղուց է այդ մասն առանձին հոգաւորութեան առարկայ են շինել և ահա քան զբաղանդութիւն կայ կազմուած այն միջոցների վերաբերմամբ, որոնց պէտք է ձեռք առնել յայտնի նպատակին աւելի հեշտ և յարմար ձանապարհով հասնելու համար: Կան ուսումնարաններ, որոնք ընդունել են իրենց սաների ֆիզիկական կողմը զարգացնելու համար իւրեւ աւելի յարմար միջոց—զանազան խմբական խաղեր, կան՝ որ ընդունել են մարմնամարզութիւնը, կան՝ որ ընդունել են զանազան, որոշ նպատակի դիմող մարզեր՝ ինչպէս օրինակ զինուորական, կան՝ որ ընդունել են հոգի մշակութիւնը և այլն և այլն: Կան մինչև անգամ այնպիսի ուսումնարաններ, մինչև իսկ համալսարաններ, ուր ֆիզիկական աշխատանքը, զանազան արհեստներով պարագլուր պարտաւորեցրել է:

Սակայն ամերիկացիներն, որոնց համար ժամանակը ոսկի է, որոնք իրենց գործնական խելքով աշխարհք են զարմացնում, այդ վերջին հանգամանքն էլ անուշադիր չեն թողել և աշխատել են դրանից օգուտ քաղել, թէ ինչպէս մատակարարել են լինի իսկ ուսանողներին օգուտ համար: Այսպէս օրինակ Ամերիկայում Խոտսի (Կորնէլիւսի) համալսարանում զանազան արհեստները ընդունուած են որպէս ուսանողների ֆիզիկական կողմը զարգացնող միջոց, բայց միևնույն ժամանակ էլ ուսանողները իրենց աշխատանքը համար ստանում են վարձ և այդ վարձով էլ ապրում: Այդ համալսարանի ուսանողների հենց ամբողջ 1/4 մասը քաղաքականապէս ապրում է համալսարանի արհեստանոցում գործ դրած աշխատանքի համար ստացած վարձով... Արհեստներն ընդունուած են նոյնպէս և Կենտրոնի համալսարանում՝ ուր ուսանողների համար պարտաւորեցրել է օրեկան երկու ժամ աշխատել ձրեւապէս: Սակայն նրանցից էլ ոչ ոք ցանկանում է վարձ ստանալ, նա պարտաւոր է օրեկան աշխատել 4 ժամ, որի համար ստանում է 20—50 սանտիմ:

Որովհետեւ իմ նպատակն չէ մանկավարժական զանազան խնդիրներին մէջ մտնել նրանց լուծել աշխատելու համար, ուստի և ես երկար չեմ կանգնում իմ այս անգամ շարափած խնդիրների վերայ, թէև արժէին, որ դրանք գրաւէին մեր մանկավարժներին (եթէ ունենայ) ուշադրութիւնը, նրանց լուրջ ուսումնասիրութեան առարկայ դառնային: Ուստի ես այս անգամ չեմ կարող նախ քան խօսք վերջացնել, մի երկու հանգամանքների վերայ ևս չգրաւեն մեր դպրոցական գործով զբաղողներին ուշադրութիւնը: «Նոր-Գար»-ի ժր համարումն էր, չեմ լիւրծւմ, մի պարոն հաղորդել էր որպէս լուր, թէ մի (կարծեմ Համալսարան) գիւղի ուսումնարանի եկամուտը աղբիւրներից մինչ էլ եղել է ուսումնարանի ուսուցչի առաջնորդութեամբ աշակերտների փորած, ցանած, անցրած բանջարանոցը: Այդ լուրն անցաւ առանց մեր ուսումնարանները գործով հետաքրքրողներին ուշադրութիւնը գրաւեն իւր վերայ, գոնէ նրանցից ոչ ոք այդ խնդիրը հրապարակի վերայ չը դիմէ... Որքան այդպիսի տեղեկութիւններ, լուրեր հաղորդում է «Նոր-Գար»-ը ամեն օր, որոնք հրատարակութեան կողմից արժէին լուրջ ուշադրու-

Թիւն՝ բայց անցնում են անուշադիր... Այս օրինակը ցոյց էր տալիս, որ ուրեմն կարելի է ուսումնարանական գործը մէջ մտցնել մի նոր ուղղութիւն է՝ որ անշուշտ թարմացուցէ ազգացութիւնը պիտի գործէ մեր ուսումնարանական գործը վերայ... Ինձ ծանօթ ուսուցիչներէ փորձերէն գիտեմ, թէ ինչպիսի մեծ եռանդով աշխատում են և աշակերտները՝ երբ նրանց տալիս են մի խելացի գործ, մի գործ՝ որ նպատակ ունի, որ հետեւանք ունի, որ արդիւնք ունի, և աշակերտը պատրաստ է բոլորովին չլսողալ ամբողջ ամիսներ (թէ և այլ է) հարկաւոր չէ, մեկայն նրան գործ տուր... տեսել եմ ինչպէս աշակերտները գիտին են փորձել, ամուսնի շինել որոշեալ նախագծով կանոնաւոր չափերով և այլն և այլն: Գիտե՞ք ինչքան հետաքրքրել ինքեք են դրանք, ինչքան բան սովորում են թէ փորձնական կերպով և թէ տէրութեամբ: Ուսում չի հետաքրքրել, օրինակ, երբ պատմութիւն, սովորեցնում են, որ կարելի է մի փոքրիկ ծաղկամանի մէջ հանել մի տանձնի 3/4 արլին մեծութեամբ, որ կարող է ամառ և ձմեռ ծաղկել, պատշաճ տալ և այլն: Այս այս վերջին մանրամասնութիւնների մէջ մտաւ ցոյց տալու համար, որ ուսուցիչը կարող է միևնոյն ժամանակ ուղարկութիւն դարձնել և հոգի վերայ:

Այդպիսի պարասութեան օգտակարութիւնն զգացում է այժմ և ամեն տեղ: Արդէն «Նոր-Գար»-ը հաղորդեց, որ ժողովրդական կրթութեան միջնորդի կարգաւորութեամբ, այսուհետև Ռուսիայի բոլոր տարրական-միջնորդական ուսումնարաններին էլ պէտք է յատկացնեն պետական կառուածներից հոգի, որոնց վերայ պէտքէ աշխատեն աշակերտներին իրենց ուսուցիչներին առաջնորդութեամբ: Ուրեմն օգտակար գործ միջ ուսումնարանների համար, որոնցից դուրս եկող աշակերտներն զխնայաբար պէտք է զննարկեն դառնան և հոգ մշակեն: Որքան ուսուցիչն աւելի պատրաստութիւն ունենայ, այնքան էլ ապագայ գիւղացիները պատրաստուած լինին իրենց կեանքի մէջ նորութիւններ, կատարելագործուած միջոցներ մտցնելու և ինքնակարար կարեւոր է, որ ուսուցիչները էլ պահանջներ, որ նրանք բոլորովին անձամբ չլինեն գիւղական կեանքին, հոգին, նրա մշակութեան և ուրիշ պայմաններին:

Այս տեսակէտից խիստ կարեւոր խնդիր է Կովկասի գեղարտեստական վերջին ընդհանուր ժողովներից միևնուրեքնուած այն հարցը, որ ժող. կրթ. միջնորդութիւնն առաջարկել էր, թէ հնարաւոր է այդքանապիսի պարտեզներում գիւղական ուսուցիչներին դալ և ծանօթանալ գիւղատնտեսական զանազան ճիւղերի հետ գործնական կերպով: Ինչպէս լայնակ է, ժողովը վճռեց խնդիրը դադարեց իմաստով: Ուրեմն այսուհետև ուսուցիչներն, որոնք միջոց չեն ունեցել, հինգ օրինակ շերտաւապահութեան հետ ծանօթանալու, կարող են գնալ օրովերի լետոյ ժողովրդին սովորեցնելու համար:

Այդ ուսուցիչները: Իսկ ուսուցչացուները, ինչպէս օրինակ թիֆլիսի ուսուցչական ինստիտուտի աշակերտներն շարաւթ երկու անգամ յաճախում են Մուշաթիւղում, առանձնապէս որոշուած վայրը, ուր պ. Շաւրովը նրանց մանրամասն կերպով ծանօթացնում է շերտաւապահութեան հետ՝ բոլոր նրա հանգամանքներով: Այդ բանի համար նշանակուած է բաւական խոշոր գումար՝ 8000 ռուբլի, իսկ աշակերտները գործադրութեան յանձնուած է պետական կալուածներին միջնորդութեան լաբորատորիան:

Ինչ ասել կուզէ, որ սա օգտակար

բան է և, ըստ ամենայն հաւանականութեան, մի ժամանակ կարող է պարտաւորեցուցիչ լինել ամեն մի գիւղական ուսուցչի համար:

Իսկ մեր ուսուցիչները պիտի կարողանան արդեօք այդ պահանջին կանխորէն պատրաստուել և նրան կատարել: Թող մտածեն իրենք՝ ուսուցիչները:

Q

Ն Ո Ր Ա Ր Ն Ե Ր *)

Գրականական-հասարակական աշխարհի սահմանները.

Ես հաճութեամբ այստեղ առաջ կը բերէի այն, որ այս ինձ համար չարաբաղը գիւղերում իմ միտքս տանջեց. եթէ ես՝ իմ անձնական լիարժեքութիւններից աւելի լաւ միջոց չունենայի ընթերցողին ցոյց տալու՝ թէ ինչ է նշանակում «մէջ ուրիշ» չափաւորութեան ցաւակալի՞ք զգացմունքը, այսինքն՝ այն, որ ես գում էի: Այս միջոցը շատ հասարակ է: Անցեալ տարի աշնան լոյս տեսա պ. Մատվեյի «Болгария послѣ Берлинскаго конгреса» ամենահետաքրքրական աշխատութիւնը (исторический очеркъ. 1887), որի մէջ ժողոված են բազմաթիւ ստույգ փաստեր, որոնք վերաբերում են «մեզ» և մեր մասնակցութեան բոլորական գործերում: Պ. Մ. Մատվեյի լոյս հանած բոլոր հաւաստեքները՝ պաշտօնական աղբիւրներից են քաղուած:

Ամենից առաջ արդարեւ չէ կարելի չսիրել ռուս մարդին, որ մասնակցել է բոլորական երկրի և ժողովրդի վերաստեղծութեան: «1879 թուին Տերնովում՝ Բոլղարիայի հին մայրաքաղաքում ռուս կայսերական գործակալը (Ելիան Գոնդոլով-Վորսակովը) անուանի բոլորականից ժողով է գումարում՝ խմբագրուած օրգանական սահմանադրութիւնը քննելու» (եր. 50):

«Ամենամեծար ժողովը բոլորական կան իշխանութեան երեսփոխաններին, ասում էր այն ժամանակ ռուս մարդը, ըստ կամաց և կանխակալ տնօրէնութեան իմ ամենաաղբորած Արքայի, ողջունում եմ ապագայ երկրի մէջ առաջին անգամ գումարուած ազգային ժողովը, որ նոր իշխանութեան պետական կազմակերպութեան հաստատ հիմք պիտի ձգէ... Հաւաստի եմ, որ դուք ողբերգուած նուիրական պարտքի զգացմունքներով և սիրով առ վերածող թանկագին հայրենիքը՝ խորին կերպով մտապահ կը լինիք և կը գնահատէք ձեր պատմական խնդիրը բոլոր մեծութիւնը և բոլոր պատիւը այն կողման, որ ձեզ է վիճակուած: Ձեզ վիճակուած է կատարել անխնայութեամբ, ուղղափառութեամբ, արդարութեամբ և անձնանկարողութեամբ սուրբ գործին՝ քննել օրգանական սահմանադրութեան առաջադրեալ նախագիծը՝ հետաքննելով ամեն տեսակ անձնական պատահական շարժառիթներն և կանխակալ նպատակները: Դուք պարտաւոր էք աչքի առաջ ունենալ» միջնային երկրի բարեբը և նրա պետական կազմակերպութեան ամբողջութիւնը, որ միակ առհասարակ է ապագայի նիւթական և բարոյական բարգաւաճութեան, և ըստ այնմ յայտնել ձեզ անկեղծ և բարեխիղճ վերջին խօսքը... Ձեր կրօնադատութեան առաջադրեալ նախագիծը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ ծրագիր՝ ձեր աշխատանքի գիւղութեան համար... Սակայն ծրագրեր չսիրել կաշկանդէ և ձեռք տեղ համոզմունքով: Կատարեալ ազատութեամբ և անկախութեամբ՝ թէ առանձին կարծիքներ և թէ ընդհա-

նուր վիճարանութիւններ ժամանակ, ձեզանից ամեն մէկը թող յայտնէ իւր միտքը՝ ըստ իղձի և համոզման, չիշելով, որ ձեր ձեռքին է գտնուում հայրենիքի երջանկութիւնը, բարգաւաճութիւնը և ապագայ բաղդը... «Ռուս կառավարութիւնը պարտաւոր էր գործել վերին աստիճանի անընդունալ հանգամանքների մէջ: Այս հանգամանքները, կարծում եմ, ձեր աչքում պիտի արդարացնեն իմ կարգած կանոնների և օրէնքների անկատարելութիւնը... բայց վերջին խօսքը պատկանում է ձեզ, միմիայն ձեզ» (եր. 50—53):

Ռուս մարդի բոլոր ձառը, որից միմիայն ես կարճատեւ քաղուած աչի, զգացում էր ամենամանրէ՞ք և անկեղծ ցանկութեամբ, որ ազգային ժողովը, լսածու ժողովրդի բարեբաղը-գութեան՝ ամենակէն կաշկանդուած չլինի իւր արդար պահանջների արտայայտութեան մէջ: Մի խօսքով՝ ձառը անհամեմատ էր:

Եւ ահա թէ ինչ էին նրա արդիւնքները: «Ընդհանուր ձեռով Տերնովի սահմանադրութիւնը, որ մշակել էր ազգային ժողովը, իրենի հետեւալ կարգն ստեղծեց.—իշխանի իշխանութիւնը աւելի սահմանափակուել էր, իսկ երեսփոխանական ժողովը նշանակութիւնը աւելի ընդարձակուել էր: Ազգային ժողովը գործէին հանուած բոլոր պաշտօնավար անդամները, նոյնպէս իշխանի կողմից նշանակուած մարդիկ: Առհասարակ ազգային ժողովը կազմուած էր ժողովրդի անմիջական քուէով ընտրուած երեսփոխաններից.—հաղար հոգւել վերայ մի երեսփոխան էր ընկնում, ընտրողական իրաւունք տրուած էր առանց խտրութեան՝ Բոլղարիայի ամեն քաղաքացուն, որ 21 տարեկան հասակ ունի և վայելում է քաղաքական և քաղաքացիական բոլոր իրաւունքները: Երեսփոխան կարող է ընտրուել ամեն քաղաքացի, որ զրկուած չէ իւր իրաւունքներից և 30 տարեկան հասակ ունի» (59): «Պետական ժողովը հիմնարկութիւնը մերժուած է երեսփոխանական ժողովի կողմից, որպէս հաստատութիւն՝ անհամապատասխան բոլոր ժողովրդի ոգու և կենցաղավարական պայմաններին: Ցանկով, Կարալեւիլով և Սլավկովիլով լինել անգամ չէին կամենում պետական ժողովը հիմնարկութեան մասին» (եր. 60): «Ժողովը իշխանի և արքունեաց մատակարարութեան ծախքը մէկ միլիոնից վեց հազար հազար ռուբլու ինքեցեց»: Այնուհետեւ գումարներն տրուեցին և գեղազանգութեան ուրիշ նշանները, ինչպէս և պատուի նշանները բոլորական իշխանութեան մէջ վտարվում են: Իշխանին իրաւունք է տրվում հաստատել պատուի նշան միմիայն պատեւազմական դատակարգի համար՝ պատեւաբար ժամանակ նրանց ցոյց առած քաղութիւնը վարձատրելու համար: Իշխանութեան քաղաքացիներն անձնական իրաւունքների մասում մտցում էր հետեւեալ յօդուածը.—«ոչ ոք չէ կարող ինքնակուել պատեւի, որ օրէնքով հաստատուած չէ: Ցանձանքը և ստացուածքի յարգելիւնը գումարը (յոնֆիսկացիան) արգելվում են: Մամուլը ազատութիւնը ձեւակերպուած է նոր և առաւել ընդարձակ խմբագրութեամբ: Բոլորական սահմանադրութեան վճիռը մամուլի մասին բովանդակում է երեք՝ յօդուածի 79—81): Առաջինն ասում է. Մամուլն ազատ է: Արգելվում է ամեն տեսակ դարբնութիւնը, հեղեղանկներից, հրատարակչներից և տղաւարանապաններից չէ պահանջում ոչինչ գրաւարկան: Եթէ հեղինակը յայտնի է և ազատ է իշխանութեան մէջ՝ հրատարակելը և տպարանապե-

տը ամենայն պատասխանատուութիւնից ազատ են» (եր. 61): «Ժողովութեան (СХОДЪ) ազատութիւնը, որ սկզբնական ուրուագիծով ընդունուած էր, լրութիւն է ստանում մի լաւելուածով: Բոլղարիայի քաղաքացիները իրաւունք ունին՝ առանց կանխաւ թուրութիւն խնդրելու՝ ընկերութիւններ հաստատել, եթէ միայն դրանց միջոցները և նպատակները անվնաս են պետութեան, կրօնի և բարքի»: «Այս կերպ բարեփոխուած օրգանական օրենագիծը՝ կոչուեցաւ բոլղարական իշխանութեան սահմանադրութիւն, որին ստորագրուեց ժողովի նախագահ արքեպիսկոպոս Անթիմոսը, ռուս կայսերական գործակալը իրաւաստւեմ՝ Ս. Ի. Լուկինովը և ժողովի բոլոր 208 անդամները» (եր. 62):

Եւ ահա ասի՞ք երբ վերջացաւ այս նշանաւոր գործը.—ի հարկէ առանց այն չէ, որ կուսակցութիւնների խառնակութիւն և մաքառում չլինէր, —ռուս մարդը՝ փակելով ժողովը՝ նորից լաւ ու արդար խօսքեր ասեց, ի թիւս որոց և հետեւեալը. «Ձեր վերջին և վճռական վճիռները վտարում են ամեն տեսակ պատճառ մեղադրելու ձեզ, թէ դուք տհաս էք և անպատրաստ՝ ձեզ քաղաքական գործունէութեան ազատութիւն շնորհելու նկատմամբ: ձեր վերայ դրած օրէնսդրական վստակի բաղդուարը, կանոնաւոր և օրինաւոր աւարտումը ձեր կողմից փառաւոր կերպով արդարացնում է իմ մեծ Արքայի առ ձեզ տաճած վստահութիւնը» (եր. 63):

«Այս ձառը համակրութեան և շնորհակալութեան ցնծալի արդարական բարձրագոյն երեսփոխանների կողմից» (եր. 63):

Բոլղարական անկախութեան «ըստեղծման» երկրորդ օրը, հազիւ թէ լոյսը երկինքն երկրից բաժանել էր, տակաւին արեւից չցամաքած երկրի վերայ երևում է պրուսական ծառայութեան գնդապետ Բատտենբերգը: Հազիւ նա իմանում է, թէ բաղդը նրան տուել է այդպիսի անակնկալ երջանկութիւն, իսկոյն «Հպարտանում է Աստուծոյ առաջ» և մինչև Բոլղարիա դալ՝ արդէն բարկացած է՝ լինում Տերնովի սահմանադրութեան վերայ: «Իրոջուրդը անելով—ասում է Մատվեյը—միջնորդների և օրէնսգէտների հետ՝ կասկած չայտնեց, թէ կարող է այդ երկրի կառավարել... Նա առանձնապէս կամենում էր պետական խորհրդի հաստատութիւնը»:

Սակայն այս թիկնածութիւնը չաւրեցաւ. չաւրեցաւ իւր բոլոր հանգամանքներում, մինչդեռ բոլղարական սահմանադրութեան և անկախութեան վերայ հսկում էին ռուս մարդիկ: «Բոլղարիայում ամենքին և իւրաքանչիւրին, ևս առաւել իշխան Ալեքսանդրին յայտնի էր, թէ կոմս Միլիտինը բոլորովին որոշ հայեացք ունի իրենի գրութեան վերայ, որ ըստեղծել է իշխանական տէրութեան մէջ Տերնովի սահմանադրութիւնը և բոլորովին հակառակ է ամեն տեսակ պայմանաբանութեան (յօքմիւսքիւ), որ նպատակ ունի վտարել ազգային երեսփոխանութեան մասնակցութիւնը կառավարական գործերի մէջ» (եր. 82):

(Կը շարունակուի)

ԹՎԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ՇՈՒՇԻ, 21 փետրվարը.—Քաջանայացուների ընտրութիւնը մեր ժողովրդի մէջ ներկայ ժամանակը և ժամանակին համապատասխան պահանջները ստիպում են անել անաչառ կերպով: Ժողովուրդը միջոց և իրաւունք ունի մտածելու և դատելու ժողովրդական մի պաշտօնակալին, ինչպէս օրինակ քաջանայի ընտրութեան գոր-

ծում, որովհետև այնքան ծանր է, այնքան լսեմ է այդ պաշտօնը, որ հեղափոխումը չէ կարելի կատարել նրա հետ: Սակայն մեր ժողովուրդն այս բաղէին այնքան անտարբեր է այսպիսի մի սրբազան գործում, որ եթէ այսօր մէկի համար մի խընդիր ստորագրէ, վաղը նոյն ստորագրութիւնը կանէ մի ուրիշ խնդրի վերայ, թէ և այլ երկու խնդրի միտքն էլ մեկնոյն է, բայց զատ զատ անձերի համար...:

Քաղաքիս Ամենափրկիչ եկեղեցին վերջին երկու տարուայ ընթացքում զրկուեց երկու արժանաւոր հովիւներից: Իսկ մնացեալ քահանաներից մին արդէն գառաժիտ հասակումն է և գործելու անկարող: Ուրեմն երեք քահանաների տեղ կայ՝ իսկ քահանայութեան ցանկացողներ—անթիւ են: Բաւական է միայն իշխել, որ ժողովուրդն առանց աչ և ահակ նայելու ստորագրում է ամեն մի առաջարկողին խնդրը, չէ իմանում այդ պաշտօնին ձգտողների թիւը և չէ մտածում, թէ վերջապէս ժամանակ է սթափուելու անտարբերութիւնից, ժամանակ է քահանայացուն (թող երեքի տեղ մէկը լինի) ընտրել այնպիսի մի անձնաւորութեան, որ օժտուած լինի քահանայապետի բարեմասնութիւններով:

Ի դէպ աւելորդ չենք համարում այստեղ լինել, որ մենք մեր աչքով տեսել ենք այնպիսի քահանաներ, որոնք թող թէ զուրկ են եղել քահանայական ուսումից, այլ և գրել բոլորովին չեն իմացել: Այդպիսի քահանաները մի թուղթ ստորագրելու ժամանակ առաջարկել են զբաղէտներն և վերջիններս ստորագրել են «լսան անգրագիտութեան այս ինչ քահանայ ստորագրեցին...»: Այսպիսի օրինակներ շատ են պատահել մանաւանդ Սեւեակով: Թողնում ենք դեռ այն քահանաները, որոնք թրքաբանակ տեղերում բնակուելով՝ թէ ինքը և թէ ժողովուրդը հայերէն խօսել չգիտին և միայն եկեղեցու մէջ են հայերէն կարգում:

Արդ, այսպիսի օրինակներ տեսնելուց լետոյ, ժամանակ չէ անաչառութեամբ վարուել քահանայացուների ընտրութեան գործում: Բաւական չէ՞ որքան ասպարէզ մտան անուս և տղաքս քահանաներ և գործը միասեւու չափ խանգարեցին...: Աւելի պարզաբանութեան մէջ չենք մտնում: Եւ վերջապէս մի թէ քահանայի համար որոշեալ մտաւոր ցէնը չպիտի նշանակուի: Որքան ուրախալի երևոյթ, երբ լսում ենք, թէ այս ինչ համալսարանական քահանայ ձեռնադրուեց, այն ինչ ուսումնականը հոգեւորական դարձաւ: Բայց որքան ևս ուրախալի կը լինէր, եթէ մեր քահանաները, մասնաւոր գիւղական քահանաները բըժշկականութեան տարրական ուսումները գիտենան, քանի որ մեր ժողովուրդը դեռ այն տգիտութեան մէջ է, որ հիւանդ վերայ փոխանակ բըժշկի՝ քահանային է կանչում, կարծեւ թէ կարող է նա բժշկել ցաւը: Բայց երբ քահանան տեղեկութիւն ունենայ բժշկականութեան, կարծում ենք, նա աւելի կարող է գործել գիւղական յարկի տակ, իրեն տեղացի, տեղական օգին սովոր, կենսական ամեն պայմաններին ծանօթ, քան ի եւուր (желез), ինչպէս անուանում է նրան ամբողջը:

Ինչ ասել կուզէ, որ եթէ շատեցեք զբաղէտ դատակարար խոյս տալ այդ պաշտօնին մօտենալուց, այն ժամանակ ասպարէզը կը մնայ դարձեալ տղէտներին և դեռ նրանք տեղիք կուենան դարձեալ իշխելու ժողովրդական այն առաջը՝ թէ «աշխատիր, մարդ դառնաս, որ չկարողանաս» տէրտէր իմ կը դառնամ...:

Արգամ.

*) Տե՛ս «Նոր-Գար» № 26.
